

Nagyné Batári Zsuzsanna–Lajos Veronika

KULTURÁLIS REPRESENTÁCIÓ? RÉSZVÉTEL? EGYÜTTMŰKÖDÉS? Felvetések a Szabadtéri Néprajzi Múzeum példáján

Mi a szerepük a szabadtéri múzeumoknak? Miért van rájuk szükség? Kiket, mit és hogyan jelenítenek meg a skanzenbeli tárgyak (közösségek), milyen ideológiákhoz kapcsolódva (representáció)? Hogy kerül a jelentés a kiválasztott tárgyakba? Mit takar a szerzőség kérdése a skanzenológiában? Ki(k)nek a hangja hallható a kurátori szövegekben és a jelentésalkotás folyamatában? Miként lehetne bevonni az embereket a Skanzen tudományos munkájába, a kiállítások megalkotásába és használatába (részvétel)?

A fenti kérdéseket is érintő tanulmányunkban egy, a Skanzen kiállítástervezési és kutatási kontextusában új megközelítést (és részben a kapcsolódó elméleti és gyakorlati kérdéseket) tárgyalunk, hiszen pontosan ez az, vagyis az innováció, a múzeumi örökség tisztelete és kritikai újragondolása, az új szemlélet és a modern munkamódszerek alkalmazásának igénye, ami végigkíséri CSERI Miklós munkásságát.¹ A kortárs értelmű részvételi szemléletmód megjelenése a Múzeum kutatási és kiállítási gyakorlatában értéknövelő tényezőként a Skanzen társadalmi beágyazottságát erősíti.

Tanulmányunk a kritika, a reprezentáció és a reflexió problémájához kapcsolódóan a részvétel és a részvételi-ség témakörében vet fel kérdéseket a „skanzenológiában”.² Példánk a Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Munkánk kísérleti jellegű; jelen írással tudatosan törekszünk arra, hogy a különböző típusú területeken – egyetemi oktatás és kutatómunka, valamint szabadtéri múzeum és kutatás – felhalmozott elméleti ismereteket és gyakorlati tapasztalatokat egy közös munkában ötvözzük.

Az elméleti keretek felvázolása után azt mutatjuk be, hogy a részvétel koncepciója milyen jelentéstartalommal és miként jelent meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kutatási, kiállítás-építési és programszervezési gyakorlatában a kezdetektől fogva. Ezt követően a részvétel és

együttműködés kortárs értelmű szemléletmódját és ennek következményeit tárgyaljuk részletesebben.

Elméleti keretek: új muzeológia és részvétel

WILHELM Gábor az új muzeológia alapkérdéseit tárgyaló tanulmányában azt állítja, hogy az új muzeológia – vagyis a „kulturális és szimbolikus reprezentációkhoz, a történelemhez (múlthoz) és a társadalomhoz való viszony új alapokra” helyezése a múzeumi gyakorlatban –³ első és második hulláma megelőzni látszik a kulturális antropológia 1980-as években meghatározó reprezentációs válságát (*writing culture-vita*).⁴ Eszerint már az 1960-as évek végén megfogalmazódtak a klasszikus antropológiai múzeum létére és szükségességére vonatkozó felvetések. A washingtoni Smithsonian Intézet munkatársai, Wilcomb WASHBURN és William C. STURTEVANT már 1968-ban és 1969-ben feltették a kérdést: „szükség van-e múzeumokra?” és az „antropológiának szüksége van-e múzeumokra?”⁵

Az 1970-es években (második hullám) a latin új muzeológia – de a francia múzeumok (például az ökomúzeum) is ide sorolhatók – volt az, amely kifejezetten a múzeum mint társadalmi intézmény átalakításának igényével lépett fel.⁶ Egyik központi kérdése az volt, hogy a múzeum milyen szerepet tölthet be a helyiek életének javításában, hogyan vehet részt a múzeum a társadalom pozitív irányú változásában (múzeum részvétele a múzeumon kívüli világban).

Az új muzeológia harmadik hulláma az 1980-as évek végéhez kötődik, amikor a *new museology* kifejezés már a brit, majd észak-amerikai hagyományú kritikai és reflexív muzeológiát jelöli. Ez esetben a kritika és reflexió a múzeumon belülre – a kontextualizációra, a reprezentációs gyakorlatokra és a társadalom tagjainak múzeumi rész-

1 Például CSERI Miklós egy 2003-ban tartott előadáson megfogalmazza a kérdést: a 21. század elején „...a múzeum továbbra is kinyilatkoztat-e vagy kételkedni tanít, megtanít-e látni, érzékelni finom árnyalatokat és különbségeket, feljósolja-e a párbeszéd és az interaktivitás lehetőségét, ajánl-e praktikus tanácsokat a társadalmi problémák megoldásában...” CSERI Miklós 2009. 13. Mindezekről részletesebben lásd CSERI Miklós 2009.

2 BATÁRI Zsuzsanna nyári konyhákhoz kötődő kutatása a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült. LAJOS Veronika munkáját az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta. Az írás egyes részei merítenek az alábbi tanulmányból: LAJOS Veronika 2016. 23–40. Ezúton mondunk köszönetet kollégáinknak, hogy észrevételeikkel, kérdéseikkel ösztönözték munkánkat. A kiállítási tér adottságainak köszönhető eltérésektől függetlenül mindkét múzeumtípust, a zárt terűt és a Skanzenet egyaránt a muzeológia tudományterületén belülnek tekintjük.

3 FRAZON Zsófia 2011. 20.

4 WILHELM Gábor 2013. 10.

5 WASHBURN, Wilcomb 1968, C. STURTEVANT, William 1969.

6 A latin új muzeológia annyiban tér el az angolszász új muzeológiától, hogy egyrészt központi szerepet kap benne a pozitív társadalmi változások előidézése a helyi közösségekben a muzeológia intézményi és tudományos eszközeivel, másrészt szervezesebben kapcsolódik a kritikai és az akcióantropológiához. Lásd: WILHELM Gábor 2013. 12–13.

vételére (múzeumon *belüli* részvétel problémája) – irányult.⁷ Az új muzeológia területén tehát a kulcskifejezések és -problémák a következők: kritika (a történelemhez fűződő és a társadalommal kialakított viszonyra vonatkozó kritika, a múzeumi gyakorlat felé forduló kritika), reprezentáció (kulturális és szimbolikus reprezentáció, reprezentációs krízis, *exhibiting culture*) és reflexió (önreflexió).⁸

Az 1980-as évektől tulajdonképpen egy olyan általános múzeumkritikai szemlélet bontakozott ki, amelyik a kulturális antropológiában és a néprajztudományban is egyaránt lényegi kérdéseket fogalmazott meg és „*elsősorban a múzeumok létrejöttének, működésének ideológiai funkcióit, s belülről a válogatás, értékelés, bemutatás körlátait bírálta*”.⁹ A problémaként értelmezett kulturális reprezentáció az etnográfia mint tudományt és a tudomány nyilvános terének tekintett múzeumot a kutatás tárgyaként definiálta. A változás elsősorban a témaválasztásban, a színrevitel körülményeiben és a múzeumokban használt klasszikus, tekintélyelvű beszédmód átalakulásában érhető tetten.¹⁰

Hogyan alakíthatók a múzeumi színrevitel körülményei? Miként bontható le a fent említett klasszikus, egyzólamú beszédmód a múzeumokban? Milyen részvételi és együttműködési gyakorlatok alkalmazhatók a múzeumi munka során? Mindezek hogyan használhatók a skanzenekben? Vajon e tekintetben van-e lényegi eltérés a zárt terű és a skanzen típusú múzeumok között?

A gondolatébresztőként szolgáló felvetéseknek a továbbiakban egyetlen aspektusával foglalkozunk: a részvétel és részvételiség problémájával. A téma és a kapcsolódó kifejezések, vagyis a részvétel, részvételi és részvételiség szavak az egyes szakterületeken a 20. század különböző időszakában jelentek meg és váltak népszerűvé, alakítottak ki újfajta gondolkodásmódot. Például a kulturális antropológiában a kétezres évektől szaporodott meg látványosan a kutató és a kutatók közötti különböző típusú együttműködésre alapozó könyvek száma – amelyekben a közös munkát együttműködő (*collaborative*), reciprok (*reciprocal*) vagy részvételi (*participatory*) megközelítésnek nevezték.¹¹

A részvétel és az együttműködés többféle közös munkát jelenthet. Egyrészt beszélhetünk az akadémián belüli együttműködésről, ami a különböző tudományterületek (*interdiszciplinaritás*), egyetemisták és szakemberek, eset-

leg két vagy több kutató-oktató között valósul meg. Másrészt az akadémián kívülről a tudományos szakemberek és a nem-tudós szakértők, például civil szervezetek, helyi érdekképviseletek, szakpolitikusok és helyi érintettek között (*transzdiszciplinaritás*).¹² Múzeumi kontextusban mind a két változat gyümölcsöző lehet.

A 21. század elején az együttműködésnek ez utóbbi értelmezése és a kutatások teljes folyamatában való társadalmi részvétel igénye már nemcsak a társadalom- és kultúratudományok egyik kulcskérdése, hanem egyre több olyan természettudományi diszciplínának is, amely jelentősen épít a társadalmi tevékenységekre, mint például a természetvédelmi biológia vagy az ökológia.¹³

Sőt, a közösség bevonása és a részvételi szemléletmód a műszaki területeken is megjelent, így például a közösségi építészet egy olyan megközelítés, amelynek során az érintett közösségeknek nemcsak beleszólásuk van egy-egy épület tervezésébe, de aktív résztvevőivé is válnak a folyamatnak. A részvételi tervezés során a használók tudása és tapasztalata a térről lényegi betekintést enged az építész számára az épület kialakítását meghatározó folyamatokba. A téma rengeteg kérdést felvet: ezek közül az idő, a pénz, a munkamódszerek, a hatások, az építész, mint szakértő szerepének a változása csak néhány aspektus. A részvételiség eredményeképpen a használók jobban tudnak azonosulni az épülettel, fokozódik a jólétük vagy éppen erősödik a társadalmi kohézió. Mindez tudatosítja és fejleszti az odafigyelést az épületekre, ami maga után vonja a javítási költségek csökkenését és egy hatékonyabb fenntarthatóságot. Úgy tűnik, az építészek is felismerték, hogy a szakember szakmai kompetenciája nem képes lefedni az egész vonatkozó tudásterületet (jelen esetben a használók tapasztalata az, amivel ők nem rendelkeznek), vagyis „*a szakmai kompetencia korántsem azonos az adott szakterület teljes tudástartományával*”.¹⁴ Az építészek részéről a fentiek új módszereket és hozzáállást igényelnek.¹⁵

A társadalmi részvétel: fokozatok, típusok és célképzetek

A társadalmi részvétel és igazságosság napjainkban a társadalmi nyilvánosságban is sokat tárgyalt ügyek.¹⁶ A részvétel kérdése múzeumi kontextusban is egyre inkább foglalkoztatja a szakmát. A nemzetközi szinten sem bizonyítja ezt jobban, mint Nina SIMON online elér-

7 WILHELM Gábor 2013. 14.

8 Lásd még ehhez részletesebben: FRAZON Zsófia 2012. <http://tranzit.org/curatorialdictionary/index.php/szotar/uj-muzeologia/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 28.)

9 FEJŐS Zoltán 2003. 62.

10 FRAZON Zsófia 2011. 19–20.

11 LASSITER, Luke Eric 2008. 1.

12 LAMPHIRE, Louise 2004. 432.

13 Ezek esetében a részvétel a helyi társadalom bevonását jelenti részvételi módszerek és eljárások alkalmazásával a természet megőrzésének folyamatába (PATAKI György et al. 2011. 12–13). A részvételi szemléletmód sokszínű tudományterületi alkalmazását lásd a *Replika* 100. *participáció* lapszámában, itt ezeket nem soroljuk fel.

14 RÓZSA Erzsébet 2016. 47.

15 HOFMANN, Susanne 2014. 7–9.

16 A társadalmi részvétel magyarországi jogi szabályozásáról lásd: REISINGER Adrienn 2012. 28–30.

hető, 2010-ben publikált *Participatory Museum* című kötete.¹⁷ A szerző ennek kiegészítéseként blogot indított, ami inspirálóan hatott más múzeumok közösségeket bevonó gyakorlatára is. SIMON modelljében a múzeum platformként működő intézmény, amely túlmutat azon, hogy a látogatók hallathatják a hangjukat és komplex, értékeket hordozó élményekkel gazdagodhatnak. Egy olyan fórumról van szó, amely összeköti a tartalom fejlesztéséhez, fogyasztásához, kritikájához, elosztásához hozzájáruló felhasználókat.¹⁸

A társadalmi részvétel többféleképpen is csoportosítható. A résztvevők körét tekintve¹⁹ társadalmi részvételről (*public participation*) beszélhetünk, amennyiben bárki és mindenki részt vehet, aki akar; képviseleti részvételről (*representative participation*) van szó, ha az érintett csoportok képviselői vesznek részt a döntési folyamatokban. A közösségi alapú részvételi folyamat (*community-based participation process*) olyan esetekre vonatkozik, amikor egy adott közösség (földrajzi alapon, érdekek vagy értékek mentén szerveződő) tagjai maguk lesznek résztvevők.

A részvétel mértékét tekintve a fokozatok²⁰ annak milyenségétől és mélységétől függően terjedhetnek az „ál-ságos» bevonástól a közösségi demokráciában kíváncsok részvételig²¹ – a legalacsonyabb fokozatok egyike a passzív részvétel, a legmagasabbaké pedig az interaktív részvétel és az önmozgósítás.

A részvételi formákat annak természetét tekintve az alábbi típusokba sorolhatjuk: 1. tranzitív és intranzitív, 2. morális, amorális vagy immorális, 3. kényszerített vagy szabadon választott és 4. manipulatív (távolról vezérelt) vagy spontán.²² Ennek alapján például egyes szakemberek azt állítják, hogy minden társadalom, még a hagyományos és bennszülött társadalmak is, azt ilyen vagy olyan formában gyakorolva, a tagok részvételére építenek.²³ Tehát a részvétel és a részvételiség annak ellenére, hogy a 21. század elején felkapott divatszavak, nem újkeletű formákra és gyakorlatokra vonatkoznak.

Nina SIMON a részvételi múzeumi gyakorlatok között két típust különít el. Az egyik a részvételi dizájn (*participatory design*), vagy a rejtett részvétel, amelynek keretében a kurátorok részvételre invitálják a közösség tagjait a kiállítás létrehozásában. Ennek végterméke egy hagyományos kiállítás. A másik esetben a kiállítás belső munka eredménye, külsős emberek részvétele nélkül, de maga a kiállítás arra motiválja a látogatókat, hogy osszák meg a gondolataikat, történeteiket a kiállításon belül másokkal és egymással, vagyis részvételre motiváló elemek találhatók benne (*design for participation*).²⁴

Az első esetben a folyamat épít a részvételre, vagyis a tervezés során valósul meg az érintettek részvétele. A közösség bevonásának nagyon különböző okai lehetnek: így motiváció lehet a kiállításban megjelenő narratívák sokféleségének biztosítása, minél több jó ötlet begyűjtése, de előfordulhat, hogy a folyamat gyorsabbá és olcsóbbá tétele áll a háttérben. Egyes esetekben kevesen vesznek részt ebben a folyamatban, míg más esetekben széleskörű a résztvevők száma. A közösség tagjainak részvétele a kiállítás tervezési szakaszában a végtermék restrukturalizálódását eredményezi, hiszen a kurátort befolyásolják a külső szereplők a folyamat során (például kuratori hang egyes szám harmadik személyű feliratok helyett többes szám első személyű feliratok).²⁵

Mindazonáltal érdemes további megkülönböztetést tenni a kiállítástervezés folyamatába épített részvétel típusára vonatkozóan (részvételi dizájn esete, *participatory design*). Az egyik esetben a részvételi folyamat a közösséget már a kezdetektől fogva bevonja a kutatási és kiállítási téma meghatározásába, vagyis a közösségnek beleszólása van az őket, kultúrájukat bemutató múzeumi reprezentációba, abba, hogy milyen kép jelenjen meg róluk a kiállítás keretében. Tulajdonképpen ekkor eltérő tudástípussal rendelkező egyenrangú partnerek közötti dialógusban jön létre a kiállítás. A másik esetben a múzeum határozza meg azt a témakört, ami a közösség bemutatásának keretét jelenti, de a tartalom és a jelenté-

17 A magyarországi példák között kell említeni a Néprajzi Múzeumban dolgozó FRAZON Zsófia munkáját a múzeumi gyakorlatban és JOÓ Emese tevékenységét a múzeumpedagógia területén. Mindkettő esetében a részvétel és együttműködés jelentőségéről lásd a körkérdés rovatot a *Replika* 100. (2016/5.) lapszámában (FRAZON Zsófia 2016. 77–83, JOÓ Emese 2016. 85–94). A részvételen és együttműködésen alapuló gyakorlatok kézikönyvének megírását célozza FRAZON Zsófia „Mai tárgyak, mai emberek, társadalmi múzeum – út a részvételen és együttműködésen alapuló muzeológiához” című OTKA kutatása. Az ehhez kapcsolódó „Mindenkinek ismerős dolog” című kiállításról lásd <https://www.facebook.com/events/1849737081978287/> (Letöltés ideje: 2017. január 19.)

18 SIMON, Nina 2010a

19 FINGER-STICH, Andrea – FINGER, Matthias 2003.

20 A társadalmi részvétel mélységére, szintjére, fokozatára vonatkozóan többféle megkülönböztetés ismeretes. Lásd: REISINGER Andrienn 2012. 24–26. és FÖLDI Zsuzsa 2009. 34–40.

21 RADÁCSI László 2006. 256. A fokozatokról részletesen lásd RADÁCSI László 2005. 1–2.

22 Majid Rahmnanak a *Development Dictionary* című (2010) könyvben megjelent írása (*Participation*) alapján (RAHMENA, Majid 2010 [1992]. 127–144).

23 A tranzitív részvétel esetében az emberek egy jól meghatározott célkitűzés megvalósítása érdekében vesznek részt a folyamatban. Az adott célkitűzés rendszerint morálisan igazolható vagy adott értékrendnek megfelelően elérése kíváncsok, vagyis maga a részvétel pozitív konnotációkat hordoz. Ezzel összefüggésben pedig az tételeződik, hogy az ember szabad akaratából vesz részt adott folyamatokban. Mindeközben a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a részvétel nevében az emberek jelentős részét megkérlik vagy felszólítják a részvételre a számukra sokszor érdektelen folyamatokban. A manipulált részvétel annyiban különbözik a kényszerített változattól, hogy az emberek nem érzik a részvétel kényszerét, de mégsem beszélhetünk spontán részvételi formákról, hiszen az ellenőrzésükön kívül álló központok ösztönzik őket cselekvésre (RAHMENA, Majid 2010 [1992]. 127–128).

24 SIMON, Nina 2009a

25 SIMON, Nina 2014.

sek kialakításában a közösség tagjai együttműködésen alapuló, közös munkafolyamatok során maguk is részt vesznek jelentősen befolyásolva ezzel a reprezentációt. Ez utóbbira több példa is ismert: például Denver Art Museum-ban a Thread Studio létrehozása, amelynek kialakításában helyi művészeti közösségek tagjai is részt vettek, és egy olyan teret hoztak létre, amely a kiállítás-hoz kapcsolódva ösztönöz részvételre.²⁶ A látogatók által biztosított tartalomra épül a zágrábi, szakításokat feldolgozó intézmény (a Museum of Broken Relationships, egy fizikai és virtuális nyilvános tér), ahová mindenki elküldheti a történetét egy tárggyal kiegészítve.²⁷

Fontos törekedni arra, hogy az érintettek ne csupán a beszédhelyzetekben és a kommunikációs térben vehessenek részt a kutatásra és kiállításra vonatkozó döntési folyamatokban, hanem részvételük terjedjen ki a cselekvések színterére is. A részvételiség ne csak kommunikációs szinten jelenjen meg,²⁸ újratermelve a hagyományosan alkalmazott múzeumi gyakorlatokat.

A másik esetben (*design for participation*) a végterméket, tehát magát a kiállítást jellemzi a részvételi szemlélet, vagyis a látogatók különböző formában tudnak részesedévé válni a kiállításnak, például a múzeumban kiállított fizikai és virtuális tárgyak áthelyezésével, újak létrehozásával.

A múzeum falain kívül alkalmazott részvételi megközelítéseket a célképzetek alapján két nagy csoportba sorolhatjuk. Egyrészt az alkalmazás céljai lehetnek funkcionálisak, vagyis a kutató az érvényesség, a helytállóság, a hatékonyság és az eredményesség növelése érdekében fordul a helyiek részvételének irányába. Vagyis a részvétellel ebben az esetben eszközként szolgálja a projektcélok elérését. Másrészt az érintettek bevonásának célja lehet a hatalommal való felruházás vagy felhatalmazás (*empowering purposes*) is, vagyis a helyi érintettek emberi és társadalmi tőkéjének növelése, képességfejlesztés és tudatosítás.²⁹ Ez utóbbinál tehát a részvételi folyamat ön maga jogán nyer létjogosultságot a fejlesztési projekteken.³⁰ Ugyanakkor nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a részvétel és részvételiség nem varázsszó, és önmagában még nem jelent egyet „egy nem elfogódott, jó dologgal”.³¹

Előzmények a Skanzenben – részvételi és együttműködési formák

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum első tájegységeinek építéskor az intézményi fókusz a Múzeum akkori küldetésével megegyezően a magyarországi makro- és mik-

rorégiók rurális népi építészetének és lakáskultúrájának bemutatása volt. Ennek megfelelően a néprajzos muzeológus tájegységfelelősök az épületkiválasztás, bontás és újjáépítés folyamatában a kutatás tárgyaként építészeti témákat határoztak meg, az embert körülvevő tárgyi világ dokumentálásával, a családtörténetek rögzítésével. Összességében elmondható, hogy a vizsgált közösségek aktív részvétele és egyenrangú partnereként történő bevonása a kiállítások szervezett, tudatos alakításába, témameghatározásába, gyűjtési és reprezentációs kérdéseibe nem volt általánosan jellemző a Skanzen eddigi gyakorlatára. Ennek ellenére a részvételiség különböző formákban megjelent az elmúlt évtizedek munkálatai során³² – ezekből a példák közül álljon itt néhány.

A Múzeum történetében a részvétel és a részvételiség számos formát öltött és többféle jelentéstartalommal bírt a muzeológus kutatási és kiállítás rendezési gyakorlatában: 1. a kutatók részvétele a helyi közösségben, 2. helyiek részvétele és együttműködése a kutatásban (tárgygyűjtés, nyugdíjas klub), 3. a helyiek részvétele és bevonása a kiállítás és a berendezés elkészítésének valamelyik fázisába (például egyfajta ellenőrző szerepben vagy részvétel a tudományos tanácsuléseken), 4. a helyiek részvétele különböző múzeumi rendezvényeken, biztosítva egyes programelemeket és prezentálva a kiválasztott lokális kulturális gyakorlatokat (például noszvajai kalácskészítés, milotai kenyérsütés stb.).

1. *A kutatók részvétele a helyi közösségben:* Az 1967-ben alapított Múzeum életének első időszakában, vagyis az 1960-as és 1970-es években a kutatómunka során a falusi környezetben esetenként nehéz és szokatlan körülmények fogadták a gyűjtőket.³³ A tömegközlekedéssel nehezen vagy alig elérhető helyek, a hosszan tartó utazás és az autók alacsony száma meghatározta a néprajzi kutatás hosszát, jellegét, illetve a vizsgált közösséggel kialakított kapcsolat alakulására is hatott.³⁴ Ebben az időszakban nem volt ismeretlen a hosszabb időre szóló tartózkodás, a részvétel a helyiek mindennapjaiban. Természetesen a tudományos attitűdöt meghatározta a modern tudományparadigma is, amelynek keretében a kutatások készültek.

BIRÓ Friderika saját visszaemlékezésében a helyi hétköznapi és családi életben történő részvétel tudományos jelentőségét hangsúlyozza: „És valóban, immár 27 éve, hogy azon a forró nyári estén a Herczeg és Zsoldos család befogadott. Azóta járok haza hozzájuk, ők jelentik nekem az igazi parasztcsaládot. Benne éltem, benne élhettem egy

26 VAN DYKE, Stefania 2013.

27 <https://brokenships.com> (Letöltés ideje: 2016. november 25.)

28 Ez tulajdonképpen az ideológiai vakság esete: GREENWOOD, J. Davydd és LEWIN, Morten 2007. 260.

29 LILJA, Nina és BELLON, Mauricio 2008. 482.

30 PARFITT, Trevor 2004. 538, 540.

31 GREENWOOD, J. Davydd és LEWIN, Morten 2007. 260.

32 Írásunkban a kutatás és a kiállítások létrehozásának folyamatát vizsgáljuk, az egyéb, múzeumi részvételi formákat nem. Ehhez lásd SÁRI Zsolt 2016a 95–100. és 2016b, illetve SÁRI Zsolt tanulmányát a jelen kötetben.

33 „Vonaton, busszal, kerékpárral és főként gyalog jártuk a vidéket. Sokszor hajnalok-hajnalán indultunk egy-egy néma faluból, máskor késő éjszaka kopogtattunk szállásadóink ablakán. Abban az időben szinte elzártan éltünk egy-egy faluban, és bizony egy-egy épületbontásról hetekig haza se jöhettünk. Otthonról semmi hírt nem kaptunk, mint ahogy rólunk sem tudtak sokat.” BIRÓ Friderika 1993. 10.

34 VÖ. FLÓRIÁN Mária 2014. 7–8. és BIRÓ FRIDERIKA 1993. 1.

olyan családban, ami még a nagycsaládi életforma hagyományos rendje szerint működött, aminek törvényéig szigorú rendjét és elvárásait, napi életritmusát nem lehet sem az iskolában, sem az egyetemen megtanulni, nem lehet könyvekből kiolvasni, nem lehet filmekben visszaadni.”³⁵ Ugyanígy hosszabb idő eltöltését eredményezi és eredményezte az adott településen egy-egy épület lebontása is.

Látható tehát, hogy ebben az időszakban a részvétel a kutatók rövidebb-hosszabb ideig tartó jelenlétére vonatkozik a vizsgált közösségek (mikro és makro szintű) életében. A huzamosabb idejű helyben tartózkodást részben a körülmények kényszerítették ki – hiszen nem volt lehetőség sem sűrűn a településre látogatni, sem helyben hivatalosan megszállni –, részben pedig a részvételi-ségnek ez a formája hozzátartozott a kutatási eljárásokhoz. A mai kutatási gyakorlatban a viszonylag távoli erdélyi területeken végzett terepmunka hasonló helyzetet teremt a kutatók számára: a távoli helyszínek egy-egy alkalommal huzamosabb idő eltöltését követelhetik meg a vizsgált közösségekben. Az a kérdés, hogy a múltban a vizsgált közösségeknek pontosan mekkora és mire kiterjedő lehetősége adódott befolyásolni azt a képet, ami a Múzeumban őket reprezentálja, további kutatások tárgya lehet.

2. A helyiek részvétele és együttműködése a kutatásban (tárgygyűjtés, nyugdíjas klub): Az együttműködés különböző típusait figyelhetjük meg a terepen is egyrészt az információk, értelmezések és emlékek, másrészt a tárgyak összegyűjtésében.

A tárgygyűjtésnek két fajtája ismert olyankor, amikor a muzeológus nincs jelen a vizsgált közösségben. Az egyik esetben a helyiek önként gyűjtik össze a réginek és értékesnek ítélt tárgyakat, majd értesítik a muzeológust a szerzeményekről. A másik esetben a helyiek a muzeológus kifejezett kérésére keresnek egyes falubeli tárgyakat.

Itt felmerülhet a kérdés, hogy a kutató elképzelésének, szigorú elvek szerint kialakított enteriőr-konceptiójának megfelelnek-e később a helyi „gyűjtők” által összeszedett tárgyak, amelyek rámutatnak arra, milyen elképzelése van a terepen élőknek arról, mire lehet szükség a Skanzen kiállításában, mi a régiség, mi az, ami megmentésre érdemes.³⁶ Az biztos, hogy a kurátori munkának eme szakaszában való részvétel visszahat a lokális identitásra, a néprajzi értékekre való hozzáállásra, a múlt felértékelődhet a közösség és az egyének számára.

3. A helyiek részvétele és bevonása a kiállítás és a berendezés elkészítésének valamelyik fázisába (például ellenőrző szerepben a tudományos tanácsuléseken): Az 1960-70-es évek múzeumépítési időszakában az enteriőrök-

ben kikristályosodó információkat a néprajzi gyűjtés főként hagyományos módszereivel szerezték a kutatók. Kutatóutakon épületek százait mérték fel a kialakított építészeti koncepcióhoz, néprajzi interjúkat készítettek az épületek újra-felépítéséhez és berendezéséhez, majd megalkották az újraépítési javaslatot és berendezési tervet, amelyek alapján hatalmas mennyiségű tárgyat gyűjtöttek, és elkészült az adott korszakot bemutató, a hitelesség minél több aspektusát érintő kiállítás. A hitelesség tehát kulcsfontosságú kérdés volt.

Az intézmény történetében ismertek olyan szakemberek, akik adatközlőket hívtak segítségül a készülő kiállítások hitelességének ellenőrzéséhez: erre azért is volt lehetőség, mert a Múzeum kezdeti éveiben a bemutatni kívánt időszakra (19. század vége–20. század eleje) még emlékeztek a helyiek. „A leghitelesebben azoknak az időszakoknak a paraszti házbelsője állítható össze, ahol már szemtanúk is kikérdezhetők, illetve segítségül hívhatók a berendező munka kivitelezésekor. Ez az idő már legalábbis a századforduló, méginkább az első világháború előtti évek... Amire törekedhetünk, az az, hogy ha nem is »élő«, de jó, élményszerű múzeumot csináljunk. És ehhez mindössze annyi szükségeltetik csupán, hogy minél aprólékosabb gondolat tervezzük meg a kiállításra kerülő berendezést, figyelmes, ha csak lehet, a helyszínről hívott segítőkre támaszkodó kivitelezéssel.”³⁷ Így a megkérdezett adatközlők segítséget tudtak nyújtani abban, hogy a megszülető kiállítás ténylegesen olyan-e, mint ahogyan a kutató a gyűjtési információ alapján megalkotta egyfajta rekonstrukcióként. Az 1974-ben megnyílt Felső-Tiszavidék tájegység esetében így folytak a berendezési munkálatok, K. CSILLÉRY Klára szavaival: „Bele kell helyezkedni az ő gondolatukba. Együtt kell élni velük, és az együttélés során az ember olyan dolgokat is megtanul, amiket az ún. néprajzi gyűjtés során nem tud megtanulni...”³⁸

A helyiek bevonása egy másik formában több évtizeddel később is megvalósult. A 2006-ban megnyílt Felföldi Mezőváros tájegység esetében a gyöngyösi házakat tárgyaló tudományos tanácsuléseken meghívott vendégként vett részt egy gyöngyösi adatközlő, aki elmondhatta véleményét a berendezésekről a Skanzenben először alkalmazott berendezési szimulációk kialakításakor (ez raktárban megalkotott enteriőröket jelent a koncepció plasztikusabb interpretációja érdekében, illetve az esetleges hibák elkerülése végett, amelyek a ház és a tárgyak különböző származási helye miatti méretkülönbségek-ből adódhatnak).

4. A helyi közösségek részvétele és szerepe a múzeumi rendezvényekben: az elmúlt évtizedekben több alkalom-

35 BIRÓ Friderika 1993. 2. VÖ. Dr. KATONA Gyuláné 1989. 30.

36 Az ezzel kapcsolatos módszertani kérdésekhez lásd még: NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna 2010. 93–104.

37 K. CSILLÉRY Klára 1984. 156. és 159. Lásd a vele készült interjút: „Tehát én azon voltam, hogy minél hitelesebb legyen a ház berendezése. Abból indultam ki, hogy mi még megtehetjük azt, hogy odahívjuk Juliska nénit és a többieket, akik korrigálni tudják a mi túlságosan is merev, tudományos gondolkodásunkat, ők életszerűbbé tudják tenni a berendezéseket. Például a botpaládi Juliska néni is, mikor megnézte a kész berendezést, a kishálóban, a hátsó szobában, azt mondta, hogy, ide kell még egy kisháló az ágy mellé, mert az öreg itt szeret aludni, nem ahol sokan vannak, benn a szobában, addig, amíg egész hideg nem lesz, és hova teszi akkor a pipáját.” K. CSILLÉRY Klára 1988. 25.

38 K. CSILLÉRY Klára 1988. 28.

mal került sor a házakat kibocsátó települések lakosságának különböző mértékű részvételére eltérő típusú múzeumi rendezvényeken, élő múzeumi tevékenységekben. Ezekkel a programelemekkel a helyiek tulajdonképpen a kiállítások tartalmi interpretációjához járulnak hozzá, a lokális tudást és gyakorlatokat beemelve, hiszen a látogatók azokkal találkoznak, akik kötődnek lokálisan, történeti síkon és érzelmileg a múzeumi reprezentációhoz. 2000-ben a Bakony, Balaton-felvidék tájegység megnyitója előtt a Skanzenben dolgozó közönségszolgálati szakemberek azzal a céllal keresték fel a helyi közösségeket, hogy egyeztessék velük a megnyitó programját. Litéren összehívták a művelődési házba a helyieket, ahol megkérdezték őket, mivel jelenítenék meg magukat az ünnepségen, egyúttal reprezentálva a régió kultúráját.³⁹

Mi lehet a haszna a részvételi szemléletmódnak a Skanzen esetében?

Felmerülhet a kérdés, hogy a részvételi szemléletmód, a részvételi és együttműködési gyakorlatok vajon hitelesebbé teszik-e a szabadtéri múzeumi reprezentációt? A közösség által javasolt téma autentikusabb-e, mint a kutatói témaválasztás? A részvételi gondolkodás kontextusában vajon a hitelesség-e a kulcsszó? Amennyiben elfogadjuk, hogy a tárgyak poliszémikus entitások, vagyis jelentésük nem egyszólamú, eleve rögzített és zárt, hanem a „*tárgyak ki vannak téve a jelentés szüntelen ingadozásának, és nyitottak az interdiszciplináris értelmezésekre*”⁴⁰, akkor sokkal inkább a jelentésalkotás és tudástermelés folyamata válik érdekessé. Ezzel összefüggésben pedig megjelenik a részvétel kérdése.

Az érintettekkel közösen megfogalmazott kutatási téma relevánsabb és érvényesebb kérdésfeltevéseket fogalmazhat meg a helyiek saját szociokulturális világára vonatkozóan. Ugyanakkor nem független a különböző elfogultságoktól sem, hiszen egyetlen kép, egyetlen múzeumi reprezentáció típus sem mentes a torzításoktól, az idealizált jegyeitől, a politikai ideológiától. Pontosan erre világított rá az 1980-as évektől kibontakozó általános múzeumkritikai szemlélet. A kulcsszó a tudatosság és a reflexió, az önmaga felé forduló kritikai tekintet, vagyis annak számbavétele és elismerése, hogy hol és miként torzít az adott kép, ennek milyen okai és következményei vannak a tudományos munkában és az együttműködésben.

A részvételi szemléletmód bevezetése, következetes, reflektált és tudatos alkalmazása gyümölcsözőnek bizonyulhat a szabadtéri gyűjteményekben is újabb elemmel bővítve a múzeumi reprezentáció kelléktárát. Az intézmények többségében Nyugat-Európában és Magyarországon is egyaránt előtérbe került a jelenkorkutatás fontossága, a közelmúlt vizsgálata és múzeumi reprezen-

tálásának lehetőségei. A Skanzenben a 20. századi faluként aposztrofált épületegyüttes egyik lényeges jellegzetessége, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően nem földrajzi irányultságú, tehát kereteit nem földrajzi tényezők határozzák meg. A 20. századi falu tematikus, vagyis ebből a korszakból a kutatás által szelektált tartalmi elemeket sűrít egy épületeket és berendezéseket, illetve különböző más prezentációs és interpretációs technikákat tartalmazó kiállításba.

Ebben a kontextusban a részvételi és együttműködési gyakorlatok teljes mértékben létjogosultságot kaphatnak, hiszen ezek lehetőséget nyújtanak a közösség számára a mindennapi élet számukra releváns elemeinek meghatározásához. A kutató szempontjából szükségesnek mutatkozhat a tisztaszoba és a nyári konyha bemutatása vagy a tejszarnok felidézése. A kérdés azonban az, hogy a bemutatandó, vizsgált közösség is ugyanezeket az épületeket és témákat választaná-e saját, közelmúltbeli életmódjának reprezentációjaként? A nyári konyha esetében például az épület alaprajzi típusai, szerkezete, tüzelőberendezése lenne érdekes? Vagy annak funkciója, mint a családi élet központi színtere?

A társadalomtudományokban jól ismert az a jelenség, hogy a fogalmak nagy része időről-időre változó jelentéstartalommal bíró társadalmi konstrukció, hogy a tudás időleges és nem kizárólagos. A részvételi és az akció szemléletű kutatások mind egyetértenek abban, hogy az egymással versengő, sokféle tudástípus közül *a priori* nem dönthető el, hogy melyik bizonyulna legjobbnak a lokális társadalom által problémaként azonosított kérdések megoldásában: a tudományos vagy a helyi tudások (*local, indigenous vagy traditional knowledge*).⁴¹ A vitafórumok, tanácskozások, beszélgetések, workshopok pontosan arra biztosítanak lehetőséget, hogy a sokszínű közösségi és szakmai tudásformákkal rendelkező érintettek egymásra hangolódhassanak, hogy a résztvevők különböző nézőpontokból ismerhessék meg az adott kérdést,⁴² ezáltal közösen formálva egy adott koncepciót. Mindebben az egyik kulcskifejezés a sokféleség, a különbözőség (*diversity*), ami az emberi társadalmak egyik legfontosabb sajátosságaként egyszerre biológiai tény és kulturális termék.⁴³ Tárgyak esetében a sokféleség a jelentésekre és értelmezésekre vonatkozik (multi- vagy plurivokálitás).

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a múzeum egy olyan szintéreként működik, amelyben a tárgyakra vonatkozó érvényes tudás termelése nem kizárólag a muzeológus kiváltsága, akkor érdekessé válik a különböző részvételi és együttműködési gyakorlatok beemelése a múzeumi gyakorlatba. Ugyanakkor látnunk kell azt, hogy annak elenére, hogy a részvétel alapvetően inkluzív szemléletmód, a kizárás is sajátja, hiszen a – valamilyen oknál fogva, például tudatos döntés vagy adott élethelyzetnek kö-

39 KÁLDY Mária szíves közlése.

40 CAMERON, Fiona 2012. 163.

41 A lokális tudás és a moldvai csángókat célzó fejlesztési gyakorlatok közötti összefüggésekről lásd LAJOS Veronika 2012. 176–193.

42 PATAKI György 2007. 153–155.

43 GREENWOOD, J. Davydd és LEWIN, Morten 2007. 11.

szönhetően – nem résztvevők kívül rekednek és tudásuk a legitimiként elfogadott szférán kívülre kerül.⁴⁴ El kell tehát fogadnunk, hogy nem lehet minden érintett résztvevő, ahogyan azt is, hogy a részvételi és együttműködési gyakorlatok alkalmazásával a muzeológusnak módosul szerepe, a különböző folyamatok (tudástermelés, téma- és tárgykiválasztás stb.) feletti kizárólagos ellenőrzése átalakul, előre ki nem számítható döntési helyzetekbe kerülhet, ami a közösségi részvétel okán előre nem látható szakmai változtatásokhoz vezethet. A részvételi projektek természetéhez tartozik, hogy egyszerre kockázatosak és felszabadító hatásúak, emancipatorikusak minden résztvevő számára.

A fentieket továbbgondolva az alábbi felvetések fogalmazódhatnak meg: Mi történik abban az esetben, ha az érintettek a Skanzen koncepciójától idegen időszakot és berendezést kívánnak viszontlátni az adott épületben? Mit kezd ezzel a helyzettel a múzeum és a muzeológus? Meddig engedi, engedheti alakítani a bemutatás koncepcióját? Mennyire rugalmas és mennyire lehet rugalmas egy koncepció? Szükséges-e rugalmasnak lennie? A kérdésekre adott válaszok összefüggnek azzal, hogy a Skanzen miként tekint a tudástermelés folyamatára, hogyan értelmezi a részvétel fogalmát és milyen együttműködési típusokat emel be saját múzeumi (kutatói és kiállítás-tervezési) gyakorlatába. Egyet kell értenünk Nina SIMON-nal abban, hogy a múzeumok és kulturális intézmények esetében nem határozható meg átfogóan a részvétel azon fokozata, mértéke, ami minden esetben a „legjobb”⁴⁵ – vagyis nem feltétlenül beszélhetünk globálisan alkalmazható egyetlen helyes eljárásról, hanem ezek a célok, a közösségek és a projektek függvényében rendkívül változatosak lehetnek.

Nina SIMON egyik írása a részvételi modellek négy típusát különíti el: 1. közreműködés (*contributory model*), 2. együttműködés (*collaborative model*), 3. közös létrehozás (*co-creation model*) és 4. kooptálás (*co-option*). A közreműködés során az intézmény korlátozott és meghatározott tevékenységeket, tárgyakat, információkat kér a látogatóktól egy intézményileg kontrollált folyamatban. Az együttműködésre alapozó modellben a látogatók aktív partnerek egy intézmény ellenőrzte projekt megvalósításában. A közös létrehozás modelljében a látogatók és az intézmény együtt dolgozik a kezdetektől, a projekt céljainak megfogalmazásától kezdve, a közösség igényeit és érdekeit tükröző program vagy kiállítás megteremtésén. A negyedik modell a kooptálás, amely-

ben az intézmény lehetőséget és forrást biztosít ahhoz, hogy a falain kívül létező csoportok az intézményben különböző programokat valósíthassanak meg.⁴⁶

A fenti modelleket alapul véve a Skanzen gyakorlatában jelenleg csupán az egyik modell nem jelenik meg:⁴⁷ a közös létrehozás modellje. Ebben a folyamatban közös a tudástermelés és átalakulnak a konvencionális hatalmi viszonyok muzeológus (kutató, kurátor) és látogató (kutató, érintett) között. Napjainkban a látogatók jelentős része már nem passzív szereplő, hanem aktív részese kíván lenni a kiállításoknak és fizikailag részt akar venni a múzeumok életében. A passzív látogató korát az aktív, és az igényei, elvárásai szerint különbséget tevő kultúra „fogyasztó” vagy „kliens” (*client*) váltotta fel.⁴⁸

A londoni Wallace Museumban iskoláskorú gyerekekkel közösen megvalósított „*Sh... it's a Secret!*” című kiállítás kapcsán írt esettanulmányban Nina SIMON összefoglalta, hogy milyen tényezők tették lehetővé a közös létrehozás (*co-creation*) modelljében megszülető kiállítás sikerét: 1. megjelent egy valós intézményi szükséglet az együttműködésre, 2. professzionális hozzáállás és szakmai elvárások jellemezték a résztvevőket, 3. közös tanulási folyamat történt: vagyis mindenki tanult valamit a közös munka során, 4. a projekt kiterjedt az intézmény minden részlegére, 5. a magas színvonalon megvalósított kiállítás tükrözte a résztvevők érdeklődését és képességeit, 6. a megfelelően kiválasztott partnerség lehetőséget biztosított a jövőbeli együttműködésekhez és 7. az egész folyamatot alaposan dokumentálták (például képek, videók és a sokféle érintettet magában foglaló beszámoló segítségével).⁴⁹

Szabadtéri múzeumokat tekintve kevés példa ismert a részvételi projektekre a kiállítástervezés területén (*participatory design*). A maihaugeni szabadtéri múzeumban jelenleg egy olyan kiállításon dolgoznak, amelynek tervezési folyamatában a közösségből random módon választott tagoktól várnak visszajelzést a kiállítási ötletekkel kapcsolatban, de erre vonatkozóan korábbi tapasztalataik nincsenek.⁵⁰

A beamishi szabadtéri múzeum honlapján külön menüpontban szerepel a „*Get involved!*” felszólítás. Itt a közösségekkel való együttműködés, az önkéntességre való buzdítás, az intézmény által létrehozott női egyesület, fiatalok klubja és fiatalok önkéntes csoportja almenük található. Ez utóbbi olyan 13-19 éves fiatalokból áll, akik maguk is részt vesznek a fiataloknak szóló programok létrehozásában.⁵¹ Ezek főként a múzeum körüli közössé-

44 Vö. KESBY, Mike 2005. 2042.

45 SIMON, Nina 2009b

46 SIMON, Nina 2009b

47 A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum hidasi lakóházában látható, a második világháborút követő kitelepítéseket bemutató kiállítás egyik eleme részvételi, hiszen a látogatók személyes történeteinek megosztására buzdít, amelyeket aztán mások is olvashatnak. Ezzel bővül a személyes történetek sora, még több, közvetlenül az érintettektől származó információ segíti a téma feldolgozását. Ez tehát nem más, mint a SIMON említette közreműködés modell (*contributory model*) egy példája. A többi modellhez a példákat részletesen kifejtve lásd SÁRI Zsolt 2016a 95–100. és 2016b, illetve írása a jelen kötetben.

48 HOOPER-GREENHILL, Eileen 2001. 211.

49 SIMON, Nina 2010b

50 Thorstein HERNES szíves közlése.

51 <http://www.beamish.org.uk/get-involved/community/> (Letöltés ideje: 2016. november 10.)

geknek a múzeum életében történő részvételére buzdítanak. Ezen kívül napjainkban formálódik a részvételiség szempontjából jelentős „Remaking Beamish” elnevezésű projektjük (az 1950-es évek bemutatásával és az 1820-as évek reprezentációjának kibővítésével), amelyben a különböző közösségek tagjai a tervezési folyamat résztvevőiként szerepelnek (*co-creation* – vagy ahogyan a projekt vezetője, Geraldine STRAKER nevezte: *co-production*): ez azt jelenti, hogy közösségi részvételre építenek a házkiválasztásban, a témamegjelölésben és a bemutatott történetek kiválasztásában is.⁵²

A részvételi megközelítés különböző mértékben valószínűleg meg a projekt különböző területein. A példák felsorolása előtt álljon itt a Múzeum egyik vezérelve, amelyet a megvalósítás során is követnek: „[Beamish] egy élő múzeum, amely az emberekkel közösen ünnepli meg az észak-angliai örökséget, képessé téve (*enable*) a közösségeket a Múzeum alakításában történő részvételre, miközben tartós kapcsolatokat alakítanak ki.”

Kiemelkedő része a projektnek a „Nominate your house!” – vagyis a „Jelölje a házát!” elem. Ennek keretében már a döntés-előkészítés fázisában lehetőséget biztosítottak a helyieknek arra, hogy részt vegyenek az 1950-es éveket reprezentáló ikerházzal, illetve annak származási helyéről szóló döntésben. Ehhez 12 helyszínen (például bevásárló központokban és piacokon) tartottak nyílt közösségi megbeszéléseket, ahol az ötvenes éveket egy nappali szobával vagy lakókocsival idézték fel az atmoszféra megteremtéséhez. A jelölt és alkalmasnak ítélt házakból álló javaslati listát aztán szavazásra bocsátották online formában is, így született döntés a ház kiválasztásában. A berendezéshez a házban jelenleg bent élő család fogja kiválasztani a tárgyakat, a tapétával, falfesték színével együtt. A családtagok a múzeumi gyűjteményben keresnek majd olyan további darabokat, amelyeket még szükségesnek találnak a berendezéshez.

Szintén az 1950-es éveket felidéző épületkomplexumhoz tartozik egy ház, amelynek végébe egy boltot terveznek a kurátorok. Amellett, hogy kutatásokat végeztek arról, milyen típusú bolt kapjon helyet a másolati épületben, a helyi embereket is megszólították, hogy döntsenek a kiválasztott bolt típusáról. Az 1950-es éveket bemutató narratívákat, személyes történeteket nemzetközi, nemzeti és regionális szinten gyűjtötték a múzeum munkatársai, szintén külső résztvevőkkel együtt, akikkel közösen kiválasztják (ez egy jelenleg is tartó projektem), hogy milyen történetekkel kívánják reprezentálni ezt az időszakot (vagyis a közös munka, az együttműködés és részvétel eredménye befolyásolja a kutatási irányokat és folyamatokat). Készül egy mozi épület is, amelynek keretében a mozi területén az 1950-es években dolgozókkal közösen alakítják ki azt, hogyan és mit lehet elmondani a moziról az adott időszakban, milyen

és hová helyezett tárgyakkal lehet az 50-es évek mozi világát bemutatni. Egy 1826-os épületük archeológiai kutatásában is részt vettek érintett helyiek, akik aztán a rekonstrukció további fázisaiban is együttműködnek a szakemberekkel és az építésben ténylegesen is különböző feladatokat végeznek majd el.

A Múzeum munkatársai a földrajzi alapon szerveződő épületegyüttes különböző közösségeit próbálják megszólítani: azokat is, akik valamilyen csoport tagjai, és azokat is, akik nem tartoznak egyetlen kívülről azonosítható csoporthoz sem. Szívesen fogadják a javaslatokat, amelyekkel az adott közösség hozzá tud járulni a részvételi projekt megvalósításához, de ennek híján ők maguk is különböző ötletekkel állnak elő. Ez a szemünk előtt alakuló projekt és módszerei nagyon fontos tapasztalatokkal és eredményekkel szolgálhatnak további részvételi muzeológiai projektekhez.

„...ne féljünk együttműködni, közösen gondolkodni!”⁵³ – dilemmák egy kísérleti részvételi projekt kezdetén

Jelen írásunk nem titkolt célja, hogy átgondolja a részvételi szemléletmód, a kulturális antropológiai módszerek és a kritikai muzeológiai felvetések alkalmazhatóságát a Skanzenben, törekedve elmélet és gyakorlat összefűzésére. Ennek gyakorlati alapot egy hagyományosnak tekintett néprajzi téma szolgáltatott, mégpedig a nyári konyhák kutatása.⁵⁴ A tematika a szabadtéri muzeológia komplex szempontrendszerével is megközelíthető, vizsgálható hagyományosan, történeti síkon is. Emellett lehetőséget nyújt a jelenkutatásra, hiszen a vidéki társadalmakban, de egyes városokban is, napjainkban is használt épületről, épületrészről van szó. A nyári konyha múzeumi bemutatási lehetőségei között szerepel a hagyományos áttelepítés utáni újraépítés, berendezés, de akár egy zárt terű kiállítás alapkonceptióját is szolgáltathatja a kiválasztott téma – vagy a részvételi szemléletmód beemelésével egy előre meg nem jósolható tartalmú kiállításét (műtárgyak típusa, darabszáma, elrendezése, a nyári konyhához kapcsolódó jelenorientált témakörök stb.) különböző helyszíneken.

A részvételi és együttműködési gyakorlatok kutatásban történő alkalmazásának folyamatában első lépésként szerveztünk egy kísérleti közösségi beszélgetést (gyakorlatilag egy fókuszcsoporthoz interjút a részvételi szemléletmód beemelésével) a Karancsesziben működő idősök klubjában. A kutatási téma meghatározásában az érintettek nem vettek részt, így a vizsgálat a kapcsolódó tartalom és értelmezések feltárására törekedett. A részvételi szemléletmód – többek között – abban mutatkozik meg, hogy ez a beszélgetés a karancseszi lakosság egy érintett csoportjának tagjait egyazon kommunikációs szinten hozta össze adott témában folytatott eszmecsere

52 Geraldine STRAKER (Remaking Beamish Project Officer [Community Participation], vagyis a közösségi részvétel területének projektfelelőse) szíves közlése.

53 FOSTER Hanna 2013. 78.

érdekében, ahol lehetőséget biztosítottunk arra, hogy a másik által elmondottakhoz érdemben lehessen hozzászólni.

A beszélgetés alatt nyilvánvalóvá vált, mennyire fontos a téma első felvetése és körülhatárolása, mindeközben egy olyan kommunikációs színtér kialakítása, amelyben a résztvevőknek olyan információk megosztására nyílik alkalmuk, amelyeket a lehető legkevesebbé határoznak meg a kutatói prekonceptiók és az előzetes szakmai ismeretek. E mellett érdemes teret biztosítani a szabad asszociációknak (ezt segíthetik például fényképek, rajzok, egy fiktív nyári konyha rajzos berendezése) annak érdekében, hogy a témára vonatkozó új szempontok, a témát jellemző sokféleség (*diversity*) is előkerülhessen a beszélgetések során. Mindvégig azt a célt tartottuk szem előtt, hogy a sokszínű élményeket, kapcsolódó élettörténeteket, észrevételeket, emlékeket minél több változatban és egymással dialógusban ismerhessük meg.

Általánosságban elmondható a részvételi projektek-ről, hogy a jelenre irányuló kérdésfelvetéseikkel, a kérdésekre adott válaszokkal a jövőre vonatkozóan lehet pozitív irányú változásokat elérni a közösségben a kutatás során. Egyes esetekben a közösség tagjai maguk is kutatókká válnak a részvételi projektet vezető szakember iránymutatását követően,⁵⁴ majd több lépcsőben elemzik és vetik össze a vizsgálat eredményeit. Az érintett nyári konyha kutatásban ezek lehetnek a munka következő szintjei.

Kísérletünk alatt számtalan kérdéssel, dilemmával szembesültünk, például: A muzeológus kutatási és kiállítási gyakorlatában alkalmazott részvételiség és együttműködés sikere vajon összefügg-e a téma idődimenziójával? Könnyebben és hatékonyabban bevonhatók-e az érintettek, magasabb fokozatú bevonódottság alakítható-e ki a résztvevők körében, ha a jelen társadalmi valóságának kutatásáról van szó, mint ha múltbeli gyakorlatokra vonatkozó témát tárgyalnánk? A részvételt és az együttműködést hogyan befolyásolja a múzeum típusa? Vajon ez utóbbi a döntő abban, hogy kik alkalmaznak sikeresen részvételi és együttműködési gyakorlatokat a kutatásban és a kiállítástervezésben? Be lehet-e emelni, és ha igen, hogyan a kutatási és kiállítási folyamatokba a részvételi szemléletmódot? Arra hajlunk, hogy a több színtéren megjelenő részvételiségnek igenis van szerepe a múzeumok munkájában is, az adott intézmény profiljához alakított formában, elvekkkel és metódusokkal. A kurátorok saját gyakorlatában és az intézmény életében bekövetkező „részvételi fordulat” lehet kulcsfontosságú abban, hogy a részvételi és együttműködési gyakorlatokon

alapuló projektek lehetőségként megjelennek-e az intézményben.

Zárásként

A részvételi és együttműködési gyakorlatok alkalmazása a muzeológiában, ezen belül pedig a kutatásban és kiállítástervezésben lehetőség arra, hogy többféle látásmódot ismerhessünk meg a kutatás során ugyanarra a témára vonatkozóan, s így a vizsgált közösségek maguk is részt vehessenek a múzeumi reprezentáció folyamatában, és aktív szereplői lehessenek a kiállítások létrehozásának, a közös alkotás és tudástermelés folyamatának. Mindez olyan megközelítés, amelynek fontosságára több európai szabadtéri intézmény is felfigyelt, legújabb projekteikben törekedve arra, hogy az érintett közösségeket partnerként vonja be a muzeológiai munkafolyamatokba (a kutatási és kiállításrendezési gyakorlatokba). Ez olyan közösségfejlődési folyamatot eredményezhet a helyi és múzeumi közösségekben, amely minden bizonynyal hozzájárul a lokális örökség és helyi értékek tudatosításához, a lokális identitás és a közösségi összetartozás megerősödéséhez.

A részvételi szemléletmód tudatos alkalmazásával a muzeológusi gyakorlatban a múzeum sokkal inkább az embereké lehet: nemcsak látogatói szinten valósul meg a részvétel. A társadalmi beágyazódás nő, az intézmény funkciója a társadalomban alakul, formálódik, az emberek életében betöltött szerepe pedig megerősödik, a múzeum és a közösségek, a különböző érintettek közötti viszonyban kiemelt jelentőségű válik a dialogikus beszédmód és a partnerség.

Nina SIMON *Participatory Museum* című könyvében írtak szerint a 21. század elején a múzeum olyan hely, amelyben a látogató nem pusztán tartalomfogyasztó, hanem résztvevő kíván lenni. Ebben a keretben a látogató és a múzeum közötti együttműködés és a közös alkotás előnyt élvez a felülről lefelé irányuló prezentációval szemben. Egy igazi részvételi múzeum tehát a társadalmi vállalkozás (*social business*) kulturális megfelelője,⁵⁶ ahol a múzeum erőteljes szimbiózisban él az intézményhez ilyen vagy olyan formában kapcsolódó emberekkel, különösen a célközönséggel. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az intézmény rabszolgája lenne a közönség illékony igényeinek és elvárásainak, hiszen a közös alkotásban, a közös tudástermelésben a konvencionális szakmai gyakorlatok és a részvételi szemléletmód területén is megfelelő szakértelemmel rendelkező múzeumi kollégák is egyaránt részt vesznek.⁵⁷

54 NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna a nyári konyha kutatásának további fázisában is tervezi a részvételi szemléletmód alkalmazását, ennek segítségével, kísérleti jelleggel próbál válaszokat adni a kezdeti szakaszban felmerülő kérdésekre.

55 Az érintettek kutatókká válásának kiváló példája a *Tettek Ideje Kutatócsoport* kutatása a lakhatási mozgalmakról. Ebből 2017 januárjában részvételi és együttműködési gyakorlatokon alapuló kiállítás nyílt a Kassák Múzeumban (CSATLÓS Judit és a társkurátorok). Lásd részleteiben: <https://www.facebook.com/MikorVanATetteknekIdejeHaNemIlyenkor> (Letöltés ideje: 2016. december 12.)

56 VISSER, Jasper 2013. 3.

57 VISSER, Jasper 2013. 4.

IRODALOM

BIRO FRIDERIKA

- 1993 *Szalafőtől Szentendréig 1966–1993.* In: Téka 1993/1. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója, 1–12.

CAMERON, Fiona

- 2012 *Múzeumi gyűjtemények, dokumentáció és a tudás változó paradigmái.* In: PALKÓ Gábor (szerk.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig.* Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 155–180.

CSERI Miklós

- 2009 *Néprajz és muzeológia. Tanulmányok a népi építészet és a múzeumi etnográfia köréből.* Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen

CSILLÉRY Klára, K.

- 1984 *A szabadtéri múzeumok berendezési problémái.* In: Ház és Ember 2. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 153–161.
1988 *K. Csilléry Klára visszaemlékezései.* In: TÉKA 2. 23–28.

FEJŐS Zoltán

- 2003 *Tárgyak, anyagi kultúra, reprezentáció.* In: Uő: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 53–65.

FINGER-STITCH, Andréa–FINGER, Matthias

- 2003 *State versus Participation. Natural Resources Management in Europe.* International Institute for Environment and Development (IIED) – Brighton, Institute for Development Studies (IDS).

FLÓRIÁN Mária

- 2014 *Múltidéző.* In: Ház és Ember 26. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 5–11.

FOSTER Hanna

- 2013 *A muzeológia elefántcsonttornya – hol maradnak a mindennapok?* In: Néprajzi Látóhatár 2013/2. 68–79.

FÖLDI Zsuzsa

- 2009 *A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában. Európai és hazai tapasztalatok.* In: Tér és Társadalom 23(3): 27–43. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00036/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2506.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 17.)

FRAZON Zsófia

- 2011 *Múzeum és kiállítás – Az újrarajzolás terei.* In: *Kommunikáció és kultúratudományi tanulmányok sorozat.* Gondolat Kiadó, Budapest
2012 *Új muzeológia.* In: Szakács Eszter (szerk.): *A kurátori gyakorlat és diskurzus szótára.* <http://tranzit.org/curatorialdictionary/index.php/szotar/uj-muzeologia/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 28.)
2016 *Thinking outside the box – mai jelenségek és nyitott művek múzeuma.* In: Replika (100), 77–83.

GRECO, Anna Marie

- 2014 *Participatory Exhibition Design: Memory Jars at the Santa Cruz Museum of Art and History.* Thesis, Harvard University, Extension School. http://www.museumtwo.com/Participatory_Design_Thesis_Anna_Greco.pdf (Letöltés ideje: 2017. január 5.)

GREENWOOD, J. Davydd–LEWIN, Morten

- 2007 *Introduction to Action Research. Social Research for Social Change.* London, Sage.

HOFMANN, Susanne

- 2014 *Architecture is Participation. Die Baupiloten Methods and Projects.* http://www.baupiloten.com/wp-content/uploads/2014/12/ArchitectureIsParticipation_SamplePages.pdf (Letöltés ideje: 2017. január 18.)

HOOPER-GREENHILL, Eileen

- 2001 *Museums and the Shaping of Knowledge.* Routledge.

JOÓ Emese

- 2016 *Kiválasztók és kiválasztottak – részvétel és együttműködés a múzeumpedagógiában.* In: Replika (100), 85–94.

KATONA Gyuláné

- 1989 *Vallomások egy közösség életéből.* In: Téka 1989/2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója, 24–32.

KESBY, Mike

- 2005 *Retheorizing Empowerment-through-Participation as Performance in Space. Beyond Tyranny to Transformation.* Signs 30(4), 2037–2065.

- LAJOS Veronika
2012 *Alkalmazott antropológia a moldvai csángóknál? Kísérlet elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésére.* In: Erdélyi Múzeum 74(4), 176–193.
2016 *Részvétel és együttműködés. Fogalmak, dilemmák és értelmezések.* In: Replika 100 (2016/5), 23–40.
- LAMPHERE, Louise
2004 *The Convergence of Applied, Practicing, and Public Anthropology in the 21st Century.* In: Human Organization 63(4), 431–443.
- LASSITER, Luke Eric
2008 *When We Disagree. On Engaging the Force of Difference in Collaborative, Reciprocal, and Participatory Researches.* (Konferencia-előadás írásos változata: 107th Annual Meeting of the American Anthropological Association, San Francisco.) http://www.marshall.edu/lassiter/resources/Lassiter_AA08_When-We-Disagree.pdf. (Letöltés ideje: 2017. január 5.)
- LILJA, Nina–BELLON, Mauricio
2008 *Some Common Questions about Participatory Research. a Review of Literature.* In: Development in Practice 18(4–5), 479–488.
- NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna
2010 *Antiques. Thoughts on the Stereotypes about Antiques and Collecting Objects in Open Air Museum.* In: BATA Tímea–SZARVAS Zsuzsa (szerk.): Past and Present Stereotypes: Ethnological, Anthropological Perspectives. (Papers of the 10th Finnish – Hungarian Ethnological Symposium Budapest – Dobogókő, Budapest, August 31 – September 4. 2009.) Magyar Néprajzi Társaság, Néprajzi Múzeum, 93–104.
- PARFITT, Trevor
2004 *The Ambiguity of Participation: A Qualified Defence of Participatory Development.* In: Third World Quarterly 25(3), 537–556.
- PATAKI György
2007 *Bölcs „laikusok”. Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában.* In: Civil Szemle 4(3–4), 144–156. http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2007_3-4_web.pdf. (Letöltés ideje: 2017. január 5.)
- PATAKI György–BODORKÓS Barbara–BALÁZS Bálint–BELA Györgyi–KELEMEN Eszter–MÉRŐ Ágnes
2011 *Tájfajta védelmében: részvételi akciókutatás az Őrség-Vendvidéken.* In: PATAKI György–VÁRI Anna (szerk.): Részvétel – akció – kutatás. Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 9–27.
- RADÁCSI László
2005 *Együttműködés a tervezésben, döntéshozatalban és a megvalósításban.* In: Parola 16 (3–4), 22.
2006 *Részvétel és fenntartható fejlődés.* In: BULLA Miklós–TAMÁS Pál (szerk.): Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 256–274.
- RAHMENA, Majid
2010 [1992] *Participation.* In: Wolfgang SACHS (szerk.): The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power. Zed Books, London, 127–144.
- REISINGER Adrienn
2009 *Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések.* In: Civil Szemle 6(4), 5–23.
2012 *A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek.* In: Civil Szemle 9(1), 23–44.
- REPLIKA 100. (2016/5.) *Részvételiség, megfigyelői perspektívák* (FARKAS Judit és LAJOS Veronika szerk.)
- RÓZSA Erzsébet
2016 *Részvétel, laikusság és kompetenciák – az orvos-beteg együttműködési modell perspektívájából.* In: Replika (100), 43–48.
- SÁRI Zsolt
2016a *Részvételi muzeológia a Skanzenben. Közösségépítés és participáció.* In: Replika (100), 95–100.
2016b *Social Traumas, Community Building, Ecological Thinking, Solidarity. The social Functions of the Hungarian Open Air Museum.* In: Acta Ethnographica Hungarica 61(2). (kézirat)
- SIMON, Nina
2009a *Participatory Design Vs. Design for Participation: Exploring the Difference.* <http://museumtwo.blogspot.hu/2009/04/participatory-design-vs-design-for.html> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
2009b *Frameworks and Lessons from the Public Participation in Science Research Report.* <http://museumtwo.blogspot.hu/2009/09/frameworks-and-lessons-from-public.html> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
2010a *The Participatory Museum.* <http://www.participatorymuseum.org/chapter1/> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
2010b *Improving Family Exhibitions by Co-Creating with Children.* <http://museumtwo.blogspot.hu/2010/12/improving-family-exhibitions-by-co.html> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)

- 2010c *How Different Types of Museums Approach Participation*. <http://museumtwo.blogspot.hu/2010/02/how-different-types-of-museums-approach.html> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
- 2014 *What I Learned from Beck (the rock star) about Participatory Arts*. <http://museumtwo.blogspot.hu/2014/04/what-i-learned-from-beck-rock-star.html> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
- STURTEVANT, William
1969 *Does Anthropology Need Museums? Proceedings of the Biological Society of Washington* 82, 619–650.
- VAN DYKE, Stefania
2013 *Guest Post: Weaving Community Collaborations into Permanent Installations at the Denver Art Museum*. <http://museumtwo.blogspot.hu/search/label/exhibition?max-results=100> (Letöltés ideje: 2016. november 15.)
- VISSER, Jasper
2013 *From Social Media to a Social Museum. The Nordic Centre of Heritage Learning*. http://nckultur.org/wp-content/uploads/2013/06/From_Social_Media_to_a_Social_Museum_Jasper_Visser.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 10.)
- WASHBURN, Wilcomb Edward
1968 *Are Museums Necessary?* In: *Museum News* 47(2), 9–10.
- WILHELM Gábor
2013 *Az új muzeológia fogalmai és problémái*. In: *Néprajzi Látóhatár* 2013/2. 8–29.

Zsuzsanna Batári–Veronika Lajos

CULTURAL REPRESENTATION? PARTICIPATION? COLLABORATION?

Questions Posed on the Example of the Hungarian Open Air Museum

What is the role of open air museums? Why do we need them? Who and what do the objects (communities) in skansens represent and how, and what ideologies are they linked to (representation)? How does meaning evolve in the selected objects? Whose voice(es) are heard in the curatorial texts and in the process of meaning-creation? How could people be involved in the scientific work, making and using exhibitions of the Skansen (participation)?

Our paper raises questions related to the issues of critique, representation and reflection in the categories

of participation and participatory approach in museology. Our example is the Hungarian Open Air Museum. After outlining the theoretical framework, we describe how the concept of participation (and with what meaning content) has appeared right from the beginning in the practice of research, exhibition making and organising programmes in the Hungarian Open Air Museum. Then the contemporary approach regarding participation and collaboration and their consequences are described in more detail.

Zsuzsanna Batári–Veronika Lajos

KULTURREPRÄSENTATION? TEILNAHME? MITARBEIT?

Aufgeworfene fragen am beispiel des Ungarischen Freilichtmuseums Szentendre

Was für Rolle haben die Freilichtmuseen? Warum sind sie nötig? Wen, was und wie können die Gegenstände (Gemeinschaften) im Freilichtmuseum heraufbeschwören, sich an welche Ideologien knüpfend (Repräsentation)? Wie wird den ausgewählten Gegenständen eine Bedeutung zugeordnet? Wessen Stimme wird in den Texten der Kurator sowie im Prozess der Sinnschaffung gehört? Wie könnte man die Leute in die wissenschaftliche Arbeit des Freilichtmuseums, in die Verwirklichung und Nützung der Ausstellungen mit hineinbeziehen (Teilnahme)?

Dem Problemkreis von Kritik, Repräsentation und Reflexion anschließend wirft unser Aufsatz Fragen zum

Themenkreis Teilnahme und Beteiligung in der Museologie auf. Unser Beispiel ist das Ungarische Freilichtmuseum Szentendre. Nach der Darstellung der theoretischen Rahmen stellen wir vor, mit welchem Bedeutungsinhalt und auf welche Weise das Konzept der Teilnahme in der Praxis des Ungarischen Freilichtmuseums Szentendre in den Bereichen von Ausstellung-Aufbau und Programmorganisation seit dem Anfang präsent ist. Nachher behandeln wir die Anschauungsweise (in zeitgenössischer Deutung) der Teilnahme und der Mitarbeit und deren Folgen.

A Múzeum Örökség Fesztiváljának résztvevői (CSAPÓ Krisztián felvétele)